

Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттерге жол бербөө

Бул китеп “**реабилитациялоо**” тууралуу болгондуктан, ал, негизинен, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттерге кабылган балдарга арналган. Бирок мындай илдеттердин алдын алуу дагы абдан маанилүү. Ушул себептен, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген конкреттүү илдеттерге арналган, китептин бөлүмдөрүнүн көпчүлүгүнө ошол илдеттердин алдын алууга багытталган кеңештерибизди коштук.

Алдын алуу боюнча маалыматтарыбызды ошол бөлүмдөрдүн баштарына эмес, аяктарына жайгаштырганыбызга көңүлүңүздү буруңуз. Мунун себеби – адамдар ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер тууралуу, жакыны алардын бирине кабылмайынча демейде эзели ойлонбойт. Мындай жагдайга кабылгандан кийин ойлорунун баары ошол адамына жардам берүүдө болот. Үй-бүлөгө баласы үчүн кандайдыр бир нерселерди аткаруусуна жардам берип **бүткөн соң**, биз аларды үй-бүлөсүнүн жана коомчосунун башка мүчөлөрүндө мындай илдеттин пайда болуусун болтурбоого багытталган ыкмаларга кызыктыра алабыз.

Биз муну айтып жатканыбыздын себеби – ден соолук маселелери боюнча адистер коомчолорго программаларды иштеп чыгууда, көпчүлүк учурда адегенде алдын алуу иш-чараларына көңүл бурууга аракет кылышып, кийин элдин мындай программаларга анчалык деле кызыгуусун байкашпайт. Бирок ата-энелер ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарына чогулуп жардам берип, алардын кийинкиге калтырууга мүмкүн эмес муктаждыктарын канааттандырган соң, мындай илдеттердин алдын алуу иш-чараларына жигердүү катышууга даяр болушу мүмкүн.

Коомчодо жүргүзүлө турган программа ийгиликтүү болушу үчүн, адегенде ошол коомчонун элине маанилүү болуп сезилген нерселерден баштап, анан кийинки баскычтарына өтүңүз.

Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин алдын алуу үчүн, биз алардын пайда болуу себептерин түшүнүүбүз керек. Дүйнө жүзүнүн көпчүлүк бөлүгүндө **мындай илдеттердин пайда болушу жакырдыкка байланыштуу**. Мисалы:

- **Болочок энелер** кош бойлуу кезинде **зарыл азыктар менен жетишсиз тамактанганда**, көп учурда балдары өз убагынан эрте же салмагы жагынан жетилбей ара төрөлүшөт. Мындай балдарда церебралдык шалдык пайда болуу коркунучу өзгөчө чоң. Церебралдык шалдык – ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин эң көп кездешкен олуттуу түрлөрүнүн бири. Тубаса кемтиктердин айрымдары кош бойлуулуктун баштапкы айларында орун алган начар тамактанууга байланыштуу.
- **Эмчек эмбеген наристелер жана начар тамактанган жаш балдар** инфекцияларды оңоюраак жуктуруп, алардан катуураак жапаа чегишет. Ич өткөк толук наристедө демейде анчалык олуттуу болбойт. Ал эми начар тамактанган арык наристедө ич өткөк көп учурда денесинин олуттуу түрдө суусуздануусуна, температурасынын катуу көтөрүлүүсүнө жана кээде мээсинин жабыркоосуна (талмага же церебралдык шалдыкка) алып келет.
- Тамактануунун начардыгы **санитардык жана жашоо (чектелүү аянтта өтө көп адам жашаганда) шарттарынын начардыгы** менен коштолгондо, кургак учук сыяктуу оорулар жана кургак учук козгогон, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген олуттуу илдеттер кыйла көбүрөөк пайда болот.
- Атүгүл кош бойлуу аялдардын төрөлө элек балдары да **уулуу химиялык заттарга дуушар болуп**, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген түрдүү илдеттерге кабылышы мүмкүн. Зыядуу химиялык заттарды жакыр коомчолордо же аларга жакын жерлерде колдонуу же таштоо учурлары жок эмес.
- Жакыр коомчолордо **ден соолук маселелери боюнча иштеген жайлардын жана реабилитациялык кызматтардын жетишсиздигинен** улам ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер көбөйүп, алардын катаалдыгы жогорулайт. Көп учурда, алдын алуу иш-аракеттерин эрте баштоо аркылуу болтурбоого мүмкүн болгон, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген кошумча илдеттер пайда болот.

Жакырдыктан улам пайда болуучу, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин пайда болуусуна жеткирбөө үчүн, коомдук түзүлүшүбүздө чоң өзгөрүүлөр керек. Жер, ресурстар, маалымат жана саясий бийлик адилеттүүрөөк бөлүштүрүлүүгө тийиш. Кедей-кембагалдар чогулуп, өз укуктарын биргелешип алып талап кылууга батынганда гана, мындай өзгөрүүлөр мүмкүн. **Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана алардын үй-бүлөлөрү бул ишти алдыга жылдырган лидерлерден боло алышат.** Адилеттүүрөөк коомду түзүү аркылуу гана жакырдыктан улам пайда болуучу, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин алдын алууда туруктуу ийгиликтерге жетүүгө үмүттөнө алабыз.

Жакырдыктан улам пайда болуучу, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттерди мүмкүн болушунча толугураак болтурбоо маселеси коомубуздагы өзгөрүүлөрдөн көз каранды жана буга жетүү үчүн бир топ убакыт керек. Бирок адамдар үй-бүлөсүндө, коомчосунда жана улуттук деңгээлде зарыл чараларды көрүшү аркылуу мындай илдеттердин айрымдарынын алдын алууга жардам бере алышат. Мисалы:

- **Полиомиелитти**, көпчүлүк учурда, **эмдөө** аркылуу болтурбоого болот. (Бирок эмдөө майнаптуу болушу үчүн, сапаттуу вакцинанын гана болуусу жетишсиз. Төрт бурчтуктун ичиндеги текстти караңыз.)

Эмдөө иш-чаралары такыр жүргүзүлбөгөн же анча майнаптуу жүргүзүлбөгөн аймактарда үй-бүлөлөр жана коомчолор балдарына эмчек эмизүүнү мүмкүн болушунча токтотпоо аркылуу полиомиелиттен улам пайда болуучу **шалдыкка** кабылуу коркунучун азайтууга өз салымын кошо алышат.

Эмне себептен сапаттуу вакцина бар болгон жагдайда, ушунчалык көп өлкөлөрдө полиомиелитке дуушар болгон адамдардын саны дагы эле көп?

ЭМДӨӨНҮН МАЙНАПТУУЛУГУ КӨП ФАКТОРЛОРДОН КӨЗ КАРАНДЫ:

ТЕХНИКАЛЫК

Коопсуз, эффективдүү вакцинаны өндүрүү жана аны менен камсыз кылуу.

ЭКОНОМИКАЛЫК

(Вакцинанын жана аны балдарга жеткирүү наркы.) Полиомиелитти токтотуу үчүн, жакыр өлкөлөрдүн башында турган адамдар акча каражатын аябашы керек.

УЮШТУРУУЧУЛУК

Эмдөөгө болгон муктаждыктарды аныктоо, пландоо, унаа менен камсыздоо жана вакциналарды бөлүштүрүү.

ПОЛИОМИЕЛИТКЕ КАРШЫ ВАКЦИНАНЫ АБДАН МУЗДАК АБАЛЫНДА САКТОО

(Көптөгөн өлкөлөрдө, вакциналардын 1/3 бөлүгү балдарга жеткичекти эле бузулуп кетет.)

ЭЛ АГАРТУУЧУЛУК

Адамдар эмдөөнүн маанисин түшүнүп, ага жигердүү катышууга тийиш. Медициналык кызматкерлер полиомиелитке каршы вакцинаны тоңдурулган абалында сактоонун маанилүүлүгүн билиши зарыл.

САЯСИЙ

Эмдөө программалары элдин чыныгы өкүлдөрүнөн түзүлгөн жана улуттук эмдөө иш-аракеттеринде жигердүү катышкан өкмөт бар жерлерде эң ийгиликтүү жүрөт.

ЭТИКАЛЫК

(Чынчылдык жана ак ниеттик) Доктурлар, ден соолук маселелери боюнча иштеген башка кызматчылар жана жөнөкөй жарандар вакцина бардык балдарга жетүүсүн камсыздоого аракет кылууга милдеттүү. (Кээ бир өлкөлөрдө айрым медициналык кызматкерлер вакциналарды таштап, жалган отчетторду толтурушат, ал эми Саламаттыкты сактоо министрлигинен болгон текшерүүчүлөр мындай жагдайды өзгөртүү үчүн жетиштүү чараларды көрүшпөйт.)

- Эгер энелер жана аначылар **кош бойлуулук кезинде** жана төрөт учурунда кошумча **сактык чараларын** карманышса жана балдарды кызылча оорусуна каршы эмдесе, **мээ жабыркаган** жана **талма** пайда болгон учурлар азайышы мүмкүн. (107-бетти караңыз.)
- **Тубаса кемтиктердин** айрымдарына жана **акыл-эстин жайыраак өнүгүүсүнө алып келген абалга** жеткирбөө үчүн, энелер боюнда бар кезинде **дары-дармектердин көпчүлүгүнөн оолак болууга** тийиш жана үнөмдөлгөн акча каражаттарын **ден соолукка пайдалуу тамак-ашка** сарптаганы оң.
- Эгер аталар акча каражаттарын **спирт ичимдиктерине** короткондон көрө, **билим алууга жана коомчосундагы коопсуздук маселелерине** сарптаса, жүлүн жабыркатып алуу учурлары кыйла азаймак.
- Эл **пес оорусу бар адамдардан чочулабай, алар менен катнашуудан баш тартпаганда, пес оорусун** негизинен жоюу мүмкүн болот. Коомчо мындай илдетти бар адамдарды үйүнөн эртелеп дарыланууга аларга колдоо көрсөтүп шыктандыруу аркылуу **пес оорусунун** жайылуусун токтото алат, анткени дарыланып жаткан адамдардан оору жукпайт. (215-бетти караңыз.)
- Айрым өлкөлөрдө **А витамини** бар тамактар менен жетиштүү көлөмдө тамактанбаган жаш балдар **сокур** болуп калышат. Бул да жакырдык көйгөйүнө кептелип турат. Ошол эле учурда, адамдар балдарына каралжын-жашыл жалбырактуу жашылчаларды, сары түстүү мөмөлөрдү же атүгүл белгилүү бир отоо чөптөрдү жана жапайы мөмөлөрдү берип, мындай сокурдуктун алдын ала алышат.
- Болочок эне боюнда бар кезинде тамагына йоддолгон тузду колдонуу аркылуу **дүлөйлүктүн** жана **акыл-эстин жайыраак өнүгүүсү менен мүнөздүү бузулуулардын** айрым түрлөрүн болтурбоого жетише алат (276- жана 282-беттерди караңыз).

- **Тамактагы, суудагы, абадагы же иш ордундагы уулуу заттардан улам пайда болуучу, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер.** Зыянкеч курттарга жана отоо чөптөргө каршы жакында эле дүйнө жүзү боюнча кеңири колдонулуп жүргөн химиялык заттар зор ден соолук көйгөйүнө айланды. Көп учурда айыл тургундары мындай пестициддердин коркунучтуу жактарын билбей же сактык чараларын карманышпай колдонушат. Натыйжада көбү шал, сокур болуп калат же ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген башка илдеттерге чалдыгат.

Мындай көйгөйлөрдү болтурбоо үчүн, адамдар химиялык заттардын коркунучтуу жактарынын өздөрүнө жана балдарына гана эмес, жаныбарларга, куштарга, жерге жана “табигаттагы бүтүндөй тең салмактуулукка” болгон таасири тууралуу билип алуусу зарыл. Зыянкеч курттар менен отоо чөптөрдүн санын көзөмөлдөөнүн анчалык кооптуу эмес ыкмалары, түрдүү нерселерди эсепке алып караганда, мыктыраак натыйжаларды берет. Ден соолук үчүн кооптуу болгон заттарга тыюу салууну жана алардын кооптуу жактары тууралуу так маалымдоону талап кылган мыйзамдар да керек.

- Айрым аймактарда **уулуу азыктардан** улам ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер көп пайда болот. Индиянын кээ бир жерлеринде айыл чарбасында эмгектенген жумушчуларга маяналары уулуу жасмык түрүндө берилет. Мындай азык «латиризм» деп аталган илдетке алып келип, адам шал болуп калат. Колунда жок жумушчулар бул коркунучту билишет, бирок тамактануу үчүн мындан башка эч нерселери жок. Мындай жагдайды оңдоо үчүн, паракорлукту жоюу жана маяналарды адилеттүү көлөмдө төлөп берүү талап кылынат.

- Индиянын айрым аймактарында жана башка жерлерде ичилчү суудагы **фторийдин кошундулары менен уулануудан** (флюороз) улам болгон сөөктөрдүн деформациялануулары көп учурайт. Коопсуз суу менен камсыз кылуу иш-чаралары талап кылынат.*

- **Кооптуу иштөө шарттарынан**, абадагы уулардан жана негизги сактык чараларынын сакталбагандыгынан улам ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген көптөгөн бузулуулар пайда болот. Булардын ичине күйүктөр, ампутациялар, сокурдук, арканы жана башты жабыркатуу кирет. Айрым өлкөлөрдө мектептердин, иш орударынын жана үйлөрдүн чатырларын жана дубалдарын тургузууда колдонулган асбест материалдарынан өлкөгө доо келтирген илдеттер пайда болот. Мындай жагдайды оңдоо үчүн, улуттук деңгээлде катуу чаралар көрүлүүгө тийиш жана элди бул тууралуу маалымдоо талап кылынат.

- Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттерге алып келүүсү менен белгилүү, **кооптуу жактары бар, кээ бир дары-дармектерге** өндүргөн өлкөлөрүндө тыюу салынганы менен, алар башка өлкөлөрдө эмдигиче сатылып жүрөт. Мисалы, Жапонияда, курамында “клиохинол” деген зат бар, ич өткөктүн дарысы миндеген адамды сокур жана шал кылган.

Учурда дүйнө жүзү боюнча **дары-дармектердин кымбаттыгы, аларды ашыкча жана туура эмес колдонуу** сыяктуу көйгөйлөр жакырдыктын жана ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин санын ого бетер көбөйтүүдө. Дары-дармектерди жеткиликтүү кылуу жана алардын колдонулуусун тартипке салуу үчүн, доктурлардын да, жөнөкөй адамдардын да билимин жогорулатып, натыйжалуу эл аралык мыйзамдарды кабыл алуу талап кылынат.

ПЕСТИЦИДДЕРДЕН УУЛАНУУДАН КАНТИП САКТАНУУ КЕРЕК

- Чачылып жаткан пестицидди жел өзүңүзгө айдабагандай туруңуз.
- Денеңизди бүтүн бойдон каптаган коргоочу кийим кийиңиз.

- Пестицидди чачып бүтөр замат бүтүндөй денеңизди жууп, кийимиңизди алмаштырыңыз.
- Пестицидди чачуу үчүн кийилген кийимди жууңуз.
- Кийим жуулган сууну ичилчү суу алына турган жерлерге төкпөңүз.
- Пестициддер куюлган идиштерди тамак-аш же суу сактоо үчүн колдонбоңуз.
- Балдарга пестициддер куюлган идиштер менен ойноого тыюу салыңыз.

АЛДЫН АЛА ЭСКЕРТҮҮ: Балдар жана боюнда бар же эмчек эмизген аялдар пестициддердин бардык түрлөрүнөн оолак болуусун камсыз кылыңыз.

Индияда 2 миллиондон ашык адамды “майыптаган” 4 эң чоң себепкер көйгөйгө полиомиелит, йод жетишсиздиги, флюороз жана латиризм кирет. **Саясий эрк менен бул көйгөйлөрдүн баарын жоюуга болот!**

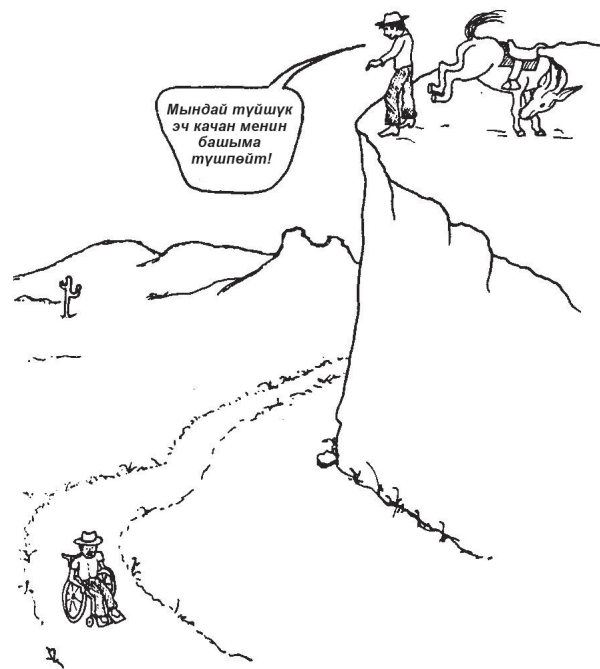
***Эскертме:** Фторий өтө көп көлөмдө зыяндуу, бирок анын азыраак көлөмү сөөктөрдүн жана тиштердин саламаттыгы үчүн керек. Фторийди айрым аймактарда ичилчү суудан алып салуу зарыл болсо, башка жерлерде аны сууга кошуу талап кылынат.

ДЕН СОЛУК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЧЕКТЕГЕН ИЛДЕТТЕРГЕ ЖОЛ БЕРБӨӨГӨ КИМ ЖООПКЕРЧИЛИКТҮҮ БОЛУШУ КЕРЕК?

Жалпы социалдык чаралар сыяктуу, биз караган алдын алуунун өзгөчө чараларынын көбү адамдардын бул көйгөйлөр менен канчалык жакшы тааныш болуусунан, мындай көйгөйлөрдү чечүүгө бүтүндөй коомчонун катышуусунан жана мындай нерселерге жаңыча көз-караш менен мамиле кылуудан көз каранды болоруна көңүлүңүздү бурабыз. Мындай өзгөрүүлөр өзүнөн өзү болбойт. Буга эң кызыкдар адамдар тарабынан уюштуруу, элдин билим деңгээлин жогорулатуу иштери жана мындай өзгөрүүлөргө багытталган талыкпас күрөш талап кылынат.

Дени соо адамдардын көпчүлүгү ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер тууралуу көп деле ойлонуп-пайт жана булардын алдын алууга аракет кылышпайт. Мындай түйшүк адамдын башына чынында түшмөйүнчө, ал, көпчүлүк учурда, “мен буга эч качан кабылбайм” деп ойлойт.

Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттер тууралуу эң көп кам санагандар – бул, негизинен, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын өздөрү. Ушул себептен, так ушул адамдардын өздөрү коомчолорунда мындай көйгөйлөрдү болтурбоо маселелери боюнча билим жайылтуучу лидерлерден боло алышат.

Кырсыкка ар бирибиз кабылуубуз мүмкүн.

Муну формалдык эмес түрдө, жекеме-жеке жасоого болот. Мисалы,

Же болбосо, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар жана алардын үй-бүлөлөрү окшош түйшүктөрү бар башка үй-бүлөлөр менен уюшуп, мындай көйгөйлөрдү болтурбоо иш-аракеттерин чогуу жүргүзүшсө болот. Бир айылда энелер, эмчек эмизүүнүн жана эмдөөнүн маанилүүлүгүн бүтүндөй коомчосуна жеткирүү үчүн, театрлаштырылган кыска көрсөтүүлөрдү коюшкан. (74-бетти караңыз.) Мексикада ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү, PROJIMO долбоорунун реабилитациялоо иштери боюнча кызматкерлери алыскы тоолуу айылдарда жашаган балдарды эмдөө иштерине жардам беришти.

Колуңуздагы китептин 1-БӨЛҮГҮНӨ, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген түрдүү илдеттердин өздөрүнөн тышкары, аларды болтурбоого арналган маалыматтардын негизгилерин да коштук. **Китепти ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга пайдалануудан тышкары, мындай көйгөйлөрдү башкаларда болтурбоо үчүн да колдоносуз деп терең ишенебиз.**

ДЕН СОЛУК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЧЕКТЕГЕН КОШУМЧА БУЗУЛУУЛАРДЫН ПАЙДА БОЛУУСУНА ЖОЛ БЕРБӨӨ

Буга чейин полиомиелит же жүлүн жабыркоо сыяктуу ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген баштапкы же “негизги” илдеттерди болтурбоо иш-чаралары тууралуу сөз кылдык. Бирок ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген “кошумча” бузулуулар дагы абдан олуттуу. Алар реабилитациялоо иштеринин негизги багыттарына кирет.

“Кошумча” деп атаганыбыздын себеби – мындай бузулуулар ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген баштапкы илдеттерден кийин же ошолордон улам калыптанат.

Мисалы, полиомиелиттен жабыркаган же церебралдык шалдыгы бар, баса албаган баланы алып карайлы. Мындай баланын бут муундарынын толук кыймылдоо амплитудасы бара-бара кичирейе баштайт. **“Контрактуралар”** деп аталган, кыскарып кеткен булчуңдары буттарын түздөөгө жол бербейт. Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген мындай кошумча бузулуу баланын мүмкүн болушунча нормалдуу кыймылдай же баса алуусун баштапкы шалдыгына салыштырмалуу көбүрөөк чектеши мүмкүн:

Полиомиелиттен жабыркагандан кийин, бул баланын денесинин төмөнкү бөлүктөрүндө бара-бара контрактуралар калыптанган.

кашка жилигинин жамбаш сөөгү менен ашташында

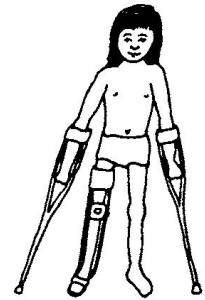

бут кетменинде жана тизесинде

Баштапкы шалдыгы эмес, контрактуралар балага турууга же басууга мүмкүнчүлүк бербеди.

Эгер муундардын толук кыймылдоо ийкемдүүлүгүн сактоого багытталган көнүгүүлөрдү эрте баштап, аларды үзгүлтүксүз аткарып туруу аркылуу контрактураларга жол берилбегенде, бул бала буттарына туруп баса алмак.

Контрактуралардын көпчүлүгүн оңдосо болот, бирок буга көп убакыт жана көп чыгым, атуул хирургиялык кийлигишүү талап кылынышы мүмкүн. Андыктан, **КОНТРАКТУРАЛАР КАЛЫПТАНА ЭЛЕКТЕ АЛАРДЫН АЛДЫН АЛГАН** кыйла оң.

Контрактуралар ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин көбүндө кошумча бузулуу түрүндө калыптангандыктан, биз аларды өзүнчө бөлүмдө карайбыз (8-бөлүм). Контрактураларга жол бербөөгө жана аларды оңдоого багытталган, муундардын толук кыймылдоо ийкемдүүлүгүн сактоого арналган көнүгүүлөр 42-бөлүмдө каралат. Контрактураларды оңдоодо колдонулган гипстеп таңуу ыкмалары 59-бөлүмдө сүрөттөлүп айтылат.

Тийиштүү алдын алуу чаралары көрүлбөгөндө, **ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген, көптөгөн кошумча бузулуулар** пайда болот. Мисалы, жүлүнү жабыркаган балдарда – **эт оюлуу** (24-бөлүмдү караңыз), арка булчуңдары алсыз же бир буту кыскараак балдарда – **омуртка тутум ийрийүү** (20-бөлүмдү караңыз), талмасы капыстан кармаган балдарда – **баш жабыркоо** (235-бетти караңыз). Көптөгөн башка мындай кошумча бузулууларга жол бербөө иш-чаралары тууралуу ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген, конкреттүү илдетке арналган бөлүмдөрдүн өзүндө талкууланат.

Негизинен медициналык дарылоодон же ортопедиялык көмөкчү каражаттардын колдонулуусунан улам пайда болгон көйгөйлөр же **ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулуулар** китептин далай жерлеринде талкууланат. Мисалы,

- “Фенитоин” деп аталган, **талмага каршы колдонулуучу дары** айрым балдарда бүйлөнүн олуттуу шишүүсүнө алып келет. Буга жол бербөө үчүн, тиштерди күнүгө тиш тазалагыч менен тазалап туруу зарыл. (238-бетти караңыз.)
- Колтук ойдуңчаларына катуу басым келтирген **балдактардан** алардагы нервдер жабыркап, алакандар менен манжалардын бара-бара шал болуусуна алып келиши мүмкүн. Кыскараак же чыкканакка чейин (жогорудагы сүрөттөгүдөй) балдактар мындай көйгөйдүн пайда болуусуна жол бербейт. (393-бетти караңыз.)
- Өзүн кармоого же ары-бери кыймылдоого балага жардам берген контрактуралар кээде хирургиялык операциянын жардамы менен жоюлганда, кыйынчылыктар азайгандын ордуна, тескерисинче көбөйүшү мүмкүн. Хирургиялык операцияга баруудан **мурун**, анын оң жана терс таасирлерин жакшылап таразалап ойлонуштуруу зарыл. (530-бетти караңыз.)
- Ортопедиялык аппараттардын же көмөкчү каражаттардын кээ бирлери балага башында жардам берип, кийин анын андан ары өнүгүп өрчүүсүнө тоскоол болушу мүмкүн. (526–529-беттерди караңыз.)

Мындай каталарга жол бербөө үчүн, **ар бир баланын муктаждыктарын өзгөчө кылдаттык менен өзүнчө изилдеп кароо жана мындай изилдөөнү белгилүү бир мөөнөт сайын кайталап туруу** маанилүү. Дарылоодон улам болуучу, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген жаңы илдеттердин пайда болуусуна жол бербөө үчүн, болушунча аракет кылышыбыз керек.

Реабилитологдун же ата-эненин башкы жоопкерчилиги
– дарыгердикиндей: **ЗЫЯН КЕЛТИРБЕ!**

Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген кошумча бузулуулардын физикалык түрлөрүнөн тышкары, психологиялык же социалдык (баланын акыл-эсине, жүрүм-турумуна же коомчосундагы ордуна таасир тийгизген) түрлөрү да болушу мүмкүн.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдардын айрымдарынын **жүрүм-турумдарында** олуттуу **көйгөйлөр** пайда болот. Көп учурда балдар жакшы жүрүм-турумга салыштырмалуу начар жүрүм-турумдан башкалар аларга көбүрөөк көңүл бурарын жана мындай жүрүм-турум көбүрөөк “сыйланарын” байкашат. 40-бөлүмдө ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдар ачууга алдыруусуна жана өзүн начар алып жүрүүсүнө жол бербөөгө жардам берүүчү ыкмалар талкууланат.

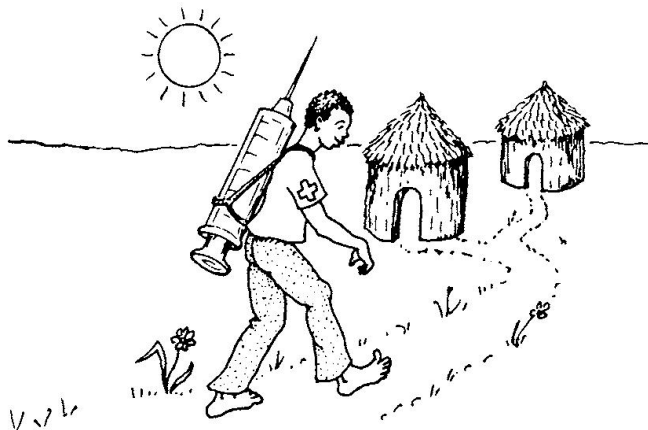
Балдардын көбүндө (жана чоң кишилерде) ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген мындай кошумча бузулуулардын адегенде пайда болуп, андан соң күчөшү, негизинен, башка адамдардын буларга түшүнүү менен мамиле кылуусунун жетишсиздигинен жана мындай адамдарды кабыл албоосунан улам болот. Колуңуздагы китептин 2-БӨЛҮГҮНДӨ коомчо кантип ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарына колдоо көрсөтүп мамиле кылууга жана муктаждыктарын канааттандыруусуна жардам берүүгө жигердүүрөөк катыша алары тууралуу сөз болот. 2-БӨЛҮКТӨ, коомчосундагы башка адамдар булардын кыйынчылыктарына түшүнүү менен мамиле кылуусуна жетишүү жана ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттери мындан да олуттуу көйгөйгө айлануусуна жол бербөө үчүн, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар жана алардын үй-бүлөлөрү эмне кылышы керектиги дагы каралат.

Ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген кошумча бузулууларга жол бербөө – реабилитациялоонун негизги.

ИЙНЕ АРКЫЛУУ БЕРИЛҮҮЧҮ ДАРЫЛАРДЫ ЖӨНҮ ЖАНА ЧЕГИ МЕНЕН КОЛДОНУУ МУКТАЖДЫГЫ

Учурда бүткүл дүйнө жүзү боюнча байкалган, дары-дармектерди чегинен ашырып жана туура эмес колдонуу көйгөйү ден соолукка байланыштуу түйшүктөрдүн жана ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген илдеттердин негизги себепкерлеринин бирине айланды. Мунун себеби медициналык кызматкерлердин дары-дармектерди адамдарга өтө көп дайындоосуна жана алардын адамдарга туура эмес берилүүсүнө байланыштуу (мисалы, кош бойлуулук кезинде берилген белгилүү бир дарылар тубаса кемтиктерге алып келиши мүмкүн, 119-бетти караңыз). Мындан тышкары, мындай жагдайды жакыр үй-бүлөлөр жана жакыр өлкөлөр ансыз деле чектелүү акча каражаттарынын зор бөлүгүн баалары жөнү жок көтөрүлгөн, зарылчылыгы жок же кооптуу жактары бар дары-дармектерге коротуусуна байланыштырса болот. Андан

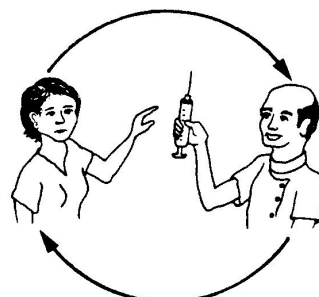

Дүйнө жүзүнүн көпчүлүк аймактарында медициналык кызматкерлер, коомчолук медициналык-санитардык кызматчылар жана жөнөкөй адамдар ийне аркылуу берилүүчү дары-дармектерге ашыкча маани беришет.

Өлкөлөрдүн далайында **дарыларды ийне аркылуу берүү “заманбап сыйкырдуу куралга” айланып кеткен жайы бар.** Медициналык кызматкерлер жана коомчолук медициналык-санитардык кызматчылар буларды элге улам дайындай бергендиктен, эл мындай дары-дармектерди талап кылып калган, жана эл мындай дары-дармектерди талап кылгандыктан, медициналык кызматкерлер жана коомчолук медициналык-санитардык кызматчылар аларды элге жөнү жок өтө көп дайындашат.

көрө, бул акча каражаттарын тамак-аш, эмдөө, таза суу жана алгылыктуураак билим берүү тармагы сыяктуу, ден соолукту чыңдаган нерселерге сарптаганда, оңураак болмок. Дары-дармектердин айрымдарынын, албетте алар туура колдонулган жагдайда, ден соолук үчүн мааниси чоң. Бирок алардын көпчүлүгүндө зарылчылык жок. **Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун корутундусу боюнча, өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө сатыкта жүргөн 30 000 дары-дармек түрлөрүнүн ичинен болжол менен 400ү гана адамдарга керек.**

Мен ийне аркылуу берилүүчү дарыларга ишенем, анткени аларды мага менин дарыгерим дайындайт.

Мен ийне аркылуу берилүүчү дарыларды көп дайындайм, анткени менин бейтаптарым аларга ишенишет.

ИЙНЕ АРКЫЛУУ БЕРИЛҮҮЧҮ ДАРЫЛАР БАЛДАРДА ДЕН СОЛУК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЧЕКТЕГЕН БУЗУЛУУЛАРДЫ КАНТИП ПАЙДА КЫЛАТ

Бул балага стерилдүү эмес (тазалыгы жетишсиз) ийне аркылуу дары берилген. Кир ийнеден инфекция жугуп, андан ириндүү шишик (абсцесс) пайда болуп, кийин ал жарылган. Дары балага суук тийгенде сайылыптыр. Андан көрө, балага эч бир дарыны бербей эле койгондо, оң болмок.

Мындан тышкары, ийне аркылуу берилүүчү айрым дарылар **кооптуу аллергиялык реакцияларга, ууланууга же дүлөйлүккө** себепкер болушу мүмкүн. Баланын төрөлүшүн тездетүү жана энеге “күч-кубат берүү” максатында гормондорду ийне аркылуу берүүдөн далай баланын **мээси жабыркап** төрөлөт.

Дары өткөрүүчү ийне менен шприцти кандай тазалоо керек

Шприцтер менен ийнелердин көпчүлүгү бир жолу гана колдонуу үчүн түрүндө жасалып, стерилизацияланган атайын таңгакчаларда болот. Алардын кээ бирлерин бөлүктөрүнө ажыратып, аларды кайнатып, такыр жарабай калмайынча, бир нече жолу кайра колдонуу мүмкүн, бирок аларды мындай колдонбой эле койгонунуз оң деп сизге айтар элек. Бирок эгер башка арга жок болсо, анда адегенде төмөнкү сунуштарыбызды карманыңыз:

1. Колдоруңузду коргоо үчүн, калың кол каптарды кийиңиз.
2. Шприцтин ичине ийнеси аркылуу таза суу (же 7 бөлүк сууга 1 бөлүк кездеме агарткыч кошулган аралашма болсо, андан да жакшы) сордуруңуз. **Эгер кездеме агарткычты колдонсоңуз, күнүгө жаңы аралашма даярдоо керек, антпесе аралашманын инфекцияларды жок кылуу күчү азайып кетет.**
3. Сууну же аралашманы басым менен сыртка чыгарыңыз. Муну бир топ жолу кайталаңыз.
4. Эгер кездеме агарткыч колдонулса, баарын таза суу менен бир нече жолу чайкаңыз.
5. Шприц менен ийнени бир биринен ажыратып, сууда 20 мүнөт (күрүчтү бышырууга кеткен убакыттай) кайнатыңыз же бууга 20 мүнөт кармаңыз.

Эскертме: Кайнатууда да, бууга кармоодо да 20 мүнөттү суу толугу менен кайнагандан тартып санай баштаңыз.

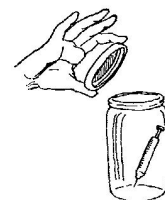
Кайнатууда мискейдеги суу баарын бүтүндөй убакыты бою толук каптаарын камсыз кылыңыз. Эгер мүмкүн болсо, мискейдин капкагын жаап коюңуз.

Бууга кармоо үчүн, ичине казган (тешиктери бар табак) салып коюуга мүмкүн, капкагы бар мискей керек. Капкагынын кырларынан 20 мүнөт бою буу чыгып тургандай көлөмдөгү сууну мискейге куюңуз.

Ийне менен шприцти сактоо

Ийне менен шприц кургагандан кийин, аларды буралып бекитилме капкагы бар айнек кумара сыяктуу кургак идиште сактаңыз. Бул идишти дагы адегенде дезинфекциялап тазалап алууну унутпаңыз. Эгер шприц менен ийнени ушинтип сактоого мүмкүн болбосо, анда буларды колдонуунун алдында ар бир ирет кайрадан кайнатып же бууга кармап пайдаланыңыз.

Ийне аркылуу берилүүчү дарыларды зарылдыгы жок эле саюудан жыл сайын миллиондогон адамдар, айрыкча балдар ооруларга, өлүмгө же ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулууларга кабылып, бул **дүйнөлүк деңгээлдеги эпидемияга айланып кетти**. Доктурлардын, медайымдардын, коомчолук медициналык-санитардык кызматчылардын, салттуу эмчилердин (булардын көбү да дарыларды ийне аркылуу өтө көп беришет) жана элдин өзүнүн билим деңгээлин бүтүндөй дүйнө жүзү боюнча жогорулатуу иш-чаралары талап кылынат.

ДАРЫНЫ ЗАРЫЛЧЫЛЫГЫ ЖОК ЭЛЕ ИЙНЕ АРКЫЛУУ БЕРҮҮДӨН ООЛАК БОЛУҢУЗ!

Эмдөөнүн, таза суунун же дааратканаларды туура пайдалануунун мааниси канчалык болсо, дарыларды туура эмес жана чегинен ашырып колдонууга каршы күрөшүүнүн да мааниси ошончолук. Коомчолук медициналык-санитардык кызматчылар, мектеп мугалимдери жана коомчолордогу активисттер – бардыгы – түрдүү дары-дармектердин **мүмкүндүү кооптуу жактары менен пайдасын таразалап кароосуна** элге жардамын көрсөтүшү зарыл. Ийне аркылуу берилүүчү, зарылдыгы жок дарылардын кооптуу жактары тууралуу маалыматтарды *Helping Health Workers Learn* (Коомчолук медициналык-санитардык кызматчылардын билимин жогорулатууга жардам берүү) деп аталган китептин 18-, 19- жана 27-бөлүмдөрүн караңыз.

СОГУШТУК ЖАҢЖАЛДАР – ДЕН СОЛУК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮН ЧЕКТЕГЕН БУЗУЛУУЛАРДЫН СЕБЕПКЕРИ КАТАРЫ

Куралдуу зомбулук күндөн күнгө күчөп, адам өмүрүн улам көп кыйууда. Учурдагы согуштук жаңжалдарда баарынан көп өлүмгө же жаракатка дуушар болгондор – жоокерлер эмес, аялдар жана балдар. Жарылуучу заттардын жерге көмүлмө түрлөрү, дрондор, касеттик бомбалар жана уулантуучу химиялык заттар сыяктуу, согуштарда колдонулган куралдардын кубаты мурункудан да жогорулап, адамдарга карата болгон коркунучу арбыды.

Өткөн он жылдыкта согуштук жаңжалдарда миллиондогон балдар каза болуп, жок дегенде 6 миллиону жаракат алды же ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулууларга кабылды. Кээде балдар, айрыкча эркек балдар, согуштук жаңжалдарда жоокер катары салгылашууга мажбурланып, алардын көбү каза болот же жаракат алат, ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулууга кабылат. Кээде кыздар жоокерлер үчүн “жыныстык кулдарга” айланылып, далай зордукталышат. Бул балдар физикалык гана жактан эмес, психикалык жактан дагы мунжуланып жапаа чегишет.

Күчөгөн жакырдык жана согуштардан улам болгон “оор мезгилдер” да ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулуулардын санынын көбөйүшүнө алып келет. Дүйнө жүзүндө 66 миллиондон ашык качкын бар. Алардын көбү кооптуу жана антисанитария шарттарында жашайт. Жакыр өлкөлөрдө 146 миллион баланын салмагы жетишсиз, бул негизинен тамак-аштын жетишсиздигинен. Миллиондордун үй-жайы жок. Ушундай жагдайда дүйнөнүн алдынкы өлкөлөрүнүн жетекчилери триллиондогон долларларды согуштарга жана куралдарга коротушат (2016-жылкы көрсөткүч – 1 570 000 000 АКШ доллары).

Сүрөттө “Контра” кыймылынын бомбасынан мунжуланган никарагуалык бала. “Контра” АКШнын өкмөтү тарабынан колдоого алынган, көтөрүшчүлөр кыймылы болгон. Анын максаты Никарагуалык өкмөттү кулатуу эле. (Марк Кризактын сүрөтү, *Links*.)

Терроризм менен күрөшүүнүн куралы катары өтө эле көп учурда терроризм өзү колдонулат.

“КӨЗ ҮЧҮН КӨЗ” ПРИНЦИБИ МЕНЕН ЖАШОО БҮТҮНДӨЙ ДҮЙНӨНҮ СОКУР КЫЛАТ – Махатма Ганди.

Согуш, терроризм жана зомбулук бу дүйнөнүн кубаттуу күчтөрүнүн экономикалык, саясий жана социалдык көзөмөлгө жетүү куралына айланды. Жакыр өлкөлөрдөгү элдер диктаторлорунан бошонуп, улуттук байлыкты адилеттүүрөөк бөлүштүрүү максатын туу кылып карманып иштеген, элдин колдоосуна ээ болгон өкмөттөрдү тургузууга батынганда, кубаттуу бай өлкөлөр көп учурда мындай жаңы өкмөттөрдү жок кылууга аракеттенишет. Алар терроризмди, узакка созулган согуштарды, мектептердин, ден соолук борборлорунун, таза суу менен камсыздоочу жана санитардык системдердин, тамак-аш чыгаруучу жана өндүрүштүк ишканалардын кыйроосун каржылашат. Мындай аракеттин натыйжасы бир – мурункудан да көбөйгөн жакырдык, оорулар жана ден соолук мүмкүнчүлүктөрүн чектеген бузулуулар.

Мындай жагдайды өзгөртүү үчүн, биз – бүткүл дүйнө жүзүндөгү, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар – бу дүйнөнүн жакшылыктарынан куру калган жана өздөрүнө карата адилетсиз мамиледен жапаа чеккен адамдар менен биригип, чыныгы адамгерчиликтүү дүйнөлүк жаңы тартипти курууга күрөшүүбүз керек.

Бүгүнкү күндө, жарылуучу заттардын жерге көмүлмө түрлөрүнөн жана касеттик бомбалардан абдан көп адам, айрыкча балдар мунжуланат. Булардан жыл сайын миңдеген балдар мал багуу, үй-бүлөсүнө фермасында жардам берүү сыяктуу күндөлүк иштерди аткаруу учурунда же ойноп жүрүп эле каза болушат же катуу жараланышат. Жарылуудан жабыр таркан буттарын көпчүлүк учурда кестирип алып салууга туура келет. Жаракат алган ар 4 баланын ичинен болжол менен бирөөсү гана бут протезине ээ болот, анткени мындай протездер кымбат болот же буларды алдыруу кыйын. Индияда, бир топко уюшкан адамдар “Мукти буту” деген атка ээ болгон, аз чыгымдуу, сапаты мыкты протезди жасоо жолун ойлоп чыгарышкан. “Мукти буту” жөнүндө кененирээк маалыматты 641-беттен караңыз.

